

Victor Cojocaru

INSTITUȚIA PROXENIEI ÎN SPAȚIUL PONTIC

DIE PROXENIE IM SCHWARZMEERRAUM

Manibus
Heinz Heinen

PONTICA ET MEDITERRANEA

Vol. V

Editorial Board:

Victor Cojocaru (editor-in-chief)
Livia Buzoianu, Altay Coşkun, Mădălina Dana,
Lavinia Grumeza, Marta Oller Guzmán,
Adrian Robu, and Ligia Ruscu

Cuprins

NOTĂ PRIVIND ABREVIERILE.....	9
CUVÂNT ÎNAINTE.....	11
I. INTRODUCERE.....	16
I.1. Conceptul de πρόξενος/προξενία.....	16
I.2. Decretele de proxenie ca sursă documentară și motivația cercetării	21
I.3. Probleme metodologice.....	23
I.4. Istoricul cercetării.....	26
II. CATALOGUL ATESTĂRIILOR.....	50
A. ATESTĂRI DE ATELEIA, PROXENIA ȘI POLITEIA ÎN APOIKIILE IONIENE PONTICE.....	50
<i>Apollonia</i> (nr. 1–2).....	50
<i>Dionysopolis</i> (nr. 3–7).....	51
<i>Histria</i> (nr. 8–21).....	53
<i>Odessos</i> (nr. 22–28).....	61
<i>Olbia</i> (nr. 29–69).....	66
<i>Regatul Bosporan</i> (nr. 70–91).....	91
<i>Sinope</i> (nr. 92–96).....	100
<i>Tomis</i> (nr. 97–98).....	103
<i>Tios</i> (nr. 99).....	104
<i>Tyras</i> (nr. 100–101).....	105
B. ATESTĂRI DE PROXENIA ȘI POLITEIA ÎN APOIKIILE DORIENE PONTICE.....	108
<i>Byzantion</i> (nr. 1–4).....	108
<i>Calchedon</i> (nr. 5–8).....	112
<i>Callatis</i> (nr. 9–23).....	114
<i>Chersones</i> (nr. 24–63).....	121
<i>Mesambria</i> (nr. 64–74).....	148
III. OBSERVAȚII LA CATALOGUL ATESTĂRIILOR.....	153
III.1. Date statistice	153
III.2. Evoluția formularului	158

III.3. Emitenți ai decretelor de proxenie.....	169
III.4. Beneficiari ai decretelor de proxenie – statutul acestora și natura serviciilor oferite	180
III.5. Drepturi și privilegiile acordate	194
III.5.1. <i>Ateleia (kai proxenia)</i>	196
III.5.2. <i>Proxenia kai ateleia</i>	198
III.5.3. <i>Proxenia kai politeia</i>	200
III.5.4. Drepturi și privilegiile în epoca elenistică.....	201
III.5.5. Proxeniile chersonesite din epoca imperială.....	212
III.6. Locul de proclamare și expunere a decretelor de proxenie.....	224
III.7. Repartiția geografică după <i>ethnika</i> celor onorați.....	231
IV. PONTIKOI CA PROXENOI ÎN ALTE REGIUNI ALE OIKOUMENEI.....	236
IV.1. Ionieni din Pontul Euxin ca <i>proxenoi</i> în alte regiuni	237
IV.2. Doriieni din Pontul Euxin ca <i>proxenoi</i> în alte regiuni.....	240
V. OBSERVAȚII FINALE.....	249
APPENDIX.....	254
1. Considerații asupra unor trăsături particulare ale corpului civic în cetățile nord-pontice (<i>în colaborare cu Marta Oller Guzmán</i>).....	254
2. Glosar de termeni privind instituția proxeniei	268
LISTA ABREVIERILOR	275
BIBLIOGRAFIE.....	283
ZUSAMMENFASSUNG.....	301
INDICI.....	311

Inhalt

HINWEIS AUF ABKÜRZUNGEN.....	9
VORWORT.....	11
I. EINLEITUNG.....	16
I.1. Das Konzept πρόξενος/προξενία.....	16
I.2. Proxenedekrete als Quellenkategorie und Forschungsaufgabe	21
I.3. Methodische Schwierigkeiten.....	23
I.4. Forschungsgeschichte.....	26
II. DIE ZEUGNISSE.....	50
A. Belege von <i>ateleia</i> , <i>proxenia</i> und <i>politeia</i> in den ionischen <i>apoikiai</i> des Schwarzmeerraumes.....	50
<i>Apollonia</i> (Nr. 1–2).....	50
<i>Dionysopolis</i> (Nr. 3–7).....	51
<i>Histria</i> (Nr. 8–21).....	53
<i>Odessos</i> (Nr. 22–28).....	61
<i>Olbia</i> (Nr. 29–69).....	66
Das Bosporanische Reich (Nr. 70–91).....	91
<i>Sinope</i> (Nr. 92–96).....	100
<i>Tomis</i> (Nr. 97–98).....	103
<i>Tios</i> (Nr. 99).....	104
<i>Tyras</i> (Nr. 100–101).....	105
B. Belege von <i>proxenia</i> und <i>politeia</i> in den dorischen <i>apoikiai</i> des Schwarzmeerraumes.....	108
<i>Byzantion</i> (Nr. 1–4).....	108
<i>Kalchedon</i> (Nr. 5–8).....	112
<i>Kallatis</i> (Nr. 9–23).....	114
<i>Chersonesos</i> (Nr. 24–63).....	121
<i>Mesambria</i> (Nr. 64–74).....	148
III. ANALYSE DER ZEUGNISSEN.....	153
III.1. Statistik	153
III.2. Entwicklung des Formulars	158

III.3. Verleiher der Proxenie.....	169
III.4. Empfänger der Proxenie – ihr Status und die Art ihrer Dienste	180
III.5. Verleihe Privilegien	194
III.5.1. <i>Ateleia (kai proxenia)</i>	196
III.5.2. <i>Proxenia kai ateleia</i>	198
III.5.3. <i>Proxenia kai politeia</i>	200
III.5.4. Rechte und Privilegien in hellenistischer Zeit.....	201
III.5.5. Proxenedekrete aus dem kaiserzeitlichen Chersonesos.....	212
III.6. Proklamations- und Aufstellungsorte der Proxenedekrete.....	224
III.7. Die geographische Verteilung nach <i>ethnika</i> der <i>proxenoi</i>	231
IV. MENSCHEN AUS DEM SCHWARZMEERRAUM ALS <i>PROXENOI</i> IN ANDEREN REGIONEN DER <i>OIKOUMENE</i>	236
IV.1. Ionier aus dem Schwarzmeerraum als <i>proxenoi</i> in anderen Regionen... 237	
IV.2. Dorier aus dem Schwarzmeerraum als <i>proxenoi</i> in anderen Regionen... 240	
V. SCHLUSSBEMERKUNGEN.....	249
APPENDIX.....	254
1. Überlegungen zu bestimmten Merkmalen der Bürgergemeinde in nord- pontischen Städten (<i>in Zusammenarbeit mit Marta Oller Guzmán</i>).....	254
2. Ein Glossar zur Erklärung der Proxenie	268
ABKÜRZUNGSVERZEICHNIS	275
BIBLIOGRAPHIE.....	283
ZUSAMMENFASSUNG.....	301
INDICES.....	311

Notă privind abrevierile

Autorii greci și latini folosiți în acest volum au fost abreviați conform H. H. LIDDELL – R. SCOTT – H. S. JONES: A Greek-English Lexicon (LSJ) și P. G. W. GLARE: Oxford Latin Dictionary (OLD). Pentru *corpora* epigrafice, reviste și volume colective, cf. *Lista abrevierilor* la finalul lucrării.

Hinweis auf Abkürzungen

Die in diesem Band verwendeten Abkürzungen für die griechischen und lateinischen Autoren folgen den Listen in H. H. LIDDELL – R. SCOTT – H. S. JONES: A Greek-English Lexicon (LSJ) und P. G. W. GLARE: Oxford Latin Dictionary (OLD). Für die epigraphischen Corpora, Zeitschriften und Sammelbände, vgl. das *Abkürzungsverzeichnis* am Buchende.

Cuvânt înainte

Ceea ce numim cultura noastră este mai mult decât ne închipuim o cultură cu ușile închise
(Marguerite Yourcenar, *Memoriile lui Hadrian*, ediția Humanitas, București 1994, p. 295 n. 1)

Cercetările noastre asupra instituției proxeniei în spațiul pontic au început să prindă contur în perioada când lucram, ca bursier al Fundației Alexander von Humboldt, la Universitatea din Trier asupra unui proiect intitulat *Legăturile Sciției și Sciției Minor cu alte regiuni ale lumii grecești și romane (până în secolul al III-lea p. Chr.)*. Dacă o atare temă formulată ca schiță de proiect părea cât se poate de credibilă și realizabilă într-un interval de timp bine definit, aprofundarea ulterioară a tuturor aspectelor mai importante pe care le implica avea să se dovedească o misiune aproape imposibilă chiar și pentru cineva pus în situația de a-și depăși limitele în permanență. Ca atare, o viziune mai pragmatică din postura celui ajuns *in medias res*, dublată de îndrumarea înțeleaptă a unui savant și a unui om de prestigiu lui Heinz Heinen, triplată poate de inspirația 'bunului daimon', ne-au permis regândirea temei inițiale în conformitate cu trei direcții importante de cercetare.

În primul rând, ne propuneam publicarea sistematică, pe cât posibil exhaustivă, a literaturii de specialitate apărută de-a lungul timpului, sub egida sintagmei *Bibliographia classica orae septentrionalis Ponti Euxini*. În introducerea la primul volum, care a văzut deja lumina tiparului, am formulat observații succinte, dar – sperăm noi – cât se poate de explicite, asupra motivației, istoricului cercetării și a metodei de lucru,¹ ceea ce ne scutește de a mai insista acum.

În al doilea rând, pentru a putea propulsa discuția privind legăturile Sciției și Sciției Minor cu alte regiuni ale lumii grecești și romane la un nivel superior prin raportare la *compendium*-ul (care încă nu a fost înlocuit) publicat de B. N. Grakov în 1939,² se impunea nu doar o abordare mai

¹ COJOCARU 2014a, 7–15.

² GRAKOV 1939.

complexă, ci și o muncă de cercetare în echipă. Motivația unei asemenea colaborări, prin extinderea ariei de cercetare asupra întregului bazin al Mării Negre, s-a dovedit a fi suficient de antrenantă pentru a permite coagularea unui alt proiect intitulat *Relațiile externe ale orașelor grecești pontice în perioada elenistică și epoca romană*.³ Rezultatele obținute în acest sens de către mai mulți specialiști români, din țară și străinătate, care au avut curajul de a-și uni eforturile sub egida unei idei, nu mai sunt o noutate în plan național sau internațional,⁴ ceea ce ne permite să fim mai puțin expliciți cu acest prilej. O mențiune aparte ar merita, poate, doar colecția 'Pontica et Mediterranea'. Dacă în urmă cu trei ani fie și doar formularea numelui unei asemenea serii ar fi putut apărea multora drept un *hybris*, odată cu apariția volumului al V-lea credem că se poate vorbi deja despre existența ei ca despre o certitudine, inclusiv în plan internațional.⁵

În al treilea, dar nu în ultimul rând, evadarea din 'Peștera lui Platon'⁶ s-a dovedit a fi hotărâtoare și pentru studierea sistematică a decretelor de proxenie din arealul Pontului Euxin ca o direcție de cercetare tot mai bine definită. Propunerea de a ne ocupa, mai întâi, de această categorie de inscripții – poate cea mai importantă din perspectiva relațiilor externe a celor mai multe *poleis* din zona de interes – a venit chiar din partea lui Heinz Heinen. Și dacă pentru a putea depăși nesiguranța căutărilor, inerență oricărui început, am beneficiat din plin de discuțiile purtate cu mentorul de la Trier, parcursul mai recent a coincis cu o temă de plan asumată în cadrul Academiei Române în 2010 și finalizată în 2014.

Rezultatele parțiale au fost publicate în ultimii ani, în reviste și volume colective din țară și străinătate,⁷ sub forma unor studii și articole, dintre care unul poate fi consultat ca anexă la prezenta lucrare⁸. Ne-am propus o abordare monografică pentru a putea oferi o imagine cât mai adecvată

³ *External Relations of the Pontic Greek Cities in Hellenistic and Roman Times: a Multidisciplinary Approach* (din 2011 până în 2016). Pentru mai multe informații legate de acest proiect, vezi pagina web (www.ponticgreekcities.ro).

⁴ În primul rând, este vorba de cele cinci volume deja apărute și acceptate ca lucrări de referință – PANAIT BÎRZESCU [et. al.] 2013; COJOCARU – SCHULER 2014; COJOCARU 2014a; COJOCARU [et al.] 2014; BOȚAN 2015. Cf. CHERA 2014; COATU 2014; COȘKUN 2014a; KANTOR 2015a; 2015b; ZUGRAVU 2015.

⁵ Ca dovadă a recunoașterii în plan internațional ar putea fi nu doar prezența volumelor apărute până acum în sute de biblioteci importante din străinătate și recenziile publicate, inclusiv în reviste de notorietate, ci și interesul manifestat de prestigioasa editură Böhlau de a prelua colecția 'Pontica et Mediterranea', așa cum reiese din scrisoarea primită pe 20. 10. 2014 de la D. Rheker-Wunsch (Programmplanung Böhlau Verlag GmbH & Cie). Privitor la difuzarea seriei în plan internațional, vezi și <http://phoibos.at/en/Series/var-Series/Pontica-et-Mediterranea>.

⁶ Asupra semnificației sintagmei am insistat cu alt prilej, vezi COJOCARU 2012b.

⁷ COJOCARU 2009a; 2010a; 2010b; 2011a; 2011b; 2012a; 2013a; 2013b; 2014b; 2014c; 2014d; 2014g; 2015; 2016a; 2016b; 2016c; COJOCARU – LIȚU 2009.

⁸ Vezi *Appendix 1*.

asupra complexității discuției privind evoluția instituției proxeniei, prin abordarea unor aspecte mai importante aferente temei. Totodată, conștientizăm că în perspectiva unei cercetări exhaustive a relațiilor externe ale cetăților grecești pontice, unele sau altele dintre concluziile formulate în paginile subsecvente rămân observații *avant la lettre* pe marginea unei viitoare lucrări monografice privind dinamica schimburilor dintre lumea pontică și alte regiuni ale *oikoumenei* – în diacronie, comparativ și cu implicarea tuturor categoriilor de surse. Deocamdată însă, sperăm ca demersul nostru să fie suficient de stimulat – pentru noi înșine sau pentru specialiști cu preocupări similare – în asumarea pașilor de viitor în scopul obținerii unui tablou mai antrenant și mai convingător.

Referitor la structura lucrării de față, în primul rând ne-am propus întocmirea unui catalog exhaustiv al atestărilor relevante pentru evoluția instituției proxeniei în spațiul pontic.⁹ Textele în original sunt însoțite de traduceri menite să înlesnească înțelegerea documentelor pentru cei care, fiind mai puțin familiarizați cu această categorie de surse, ar putea fi interesați de relațiile externe ale cetăților grecești pontice într-un plan mai larg.

Catalogul este precedat de patru subcapitole introductive prin care am încercat să definim conceptele de *proxenos* și *proxenia*, relevanța decretelor de proxenie ca sursă documentară, unele probleme metodologice ale cercetării asumate și istoricul acesteia. Alte șapte subcapitole au fost redactate ca observații la documentele catalogate. Am insistat, mai cu seamă, asupra evoluției formularului, a emitenților și beneficiarilor, respectiv asupra drepturilor și privilegiilor acordate. În același timp, sperăm ca și aspecte precum datele statistice, locul de proclamare și expunere a decretelor, respectiv repartiția geografică după *ethnika* celor onorați – care ar fi necesitat un plus de reflecție într-un plan mai larg (cu depășirea cadrului proxeniei și a arealului Pontului Euxin) – să contribuie la o mai bună înțelegere a inscripțiilor care au stat la baza cercetării noastre.

Un capitol distinct a fost dedicat cetățenilor din *apoikiile* pontice onorați ca *proxenoi* în alte regiuni ale *oikoumenei*. Dacă din punctul de vedere al datelor statistice am încercat să ținem cont de toate inscripțiile publicate, comentariile propuse au mai degrabă un caracter preliminar, urmând a fi dezvoltate, eventual confirmate sau contrazise, într-un context epigrafic mai larg.¹⁰

⁹ Pe lângă decretule de *ateleia*, *proxenia* și *politeia* sigure, am inclus și unele inscripții al căror grad de conservare lasă loc unor restituiri și interpretări diferite. În acest sens, cf. observațiile noastre din subcapitolul legat de probleme metodologice și din unele note de subsol la catalogul atestărilor.

¹⁰ Ne referim în întocmirea unui catalog al tuturor inscripțiilor din afara Pontului Euxin, relevante pentru schimburile dintre lumea pontică și alte regiuni ale *oikoumenei*, care să permită o discuție cât mai complexă și mai convingătoare, eventual cu antrenarea și a

Observațiile finale ne-au permis o reflecție de ansamblu, dar cu invocarea unor date concrete relevante măcar în contextul discuției privind instituția proxeniei în spațiul pontic. Considerațiile asupra unor trăsături particulare ale corpului civic în cetățile nord-pontice, anexate cercetării noastre monografice, ne-au scutit de a mai insista din perspectiva instituțiilor *polis*-ului cu prilejul comentariilor la catalogul atestărilor. Includerea în *Appendix* și a unui glosar de termeni privind instituția proxeniei nu credem că necesită explicații suplimentare. Rezumatul în limba germană, ca și traducerea cuprinsului și a titlurilor din lista bibliografică publicate în română și în limbi slave, ar putea contribui la o mai bună circulație a cărții în plan internațional, iar *indices* pot fi oricând un instrument de lucru util pentru specialiștii interesați.

Spre finalul *Cuvântului înainte* să ne fie permise și câteva rânduri de mulțumire la adresa unor instituții și persoane care ne-au sprijinit pe parcursul elaborării lucrării *Instituția proxeniei în spațiul pontic*.

Așa cum sugeram de la bun început, efortul de catalogare și interpretare a materialului documentar s-ar fi dovedit a fi o muncă sisifică, după cum și finalizarea demersului ar fi rămas o iluzie, dacă nu am fi beneficiat, în repetate rânduri, de condițiile excelente de lucru oferite de biblioteca Universității din Trier și de cea a Comisiei de Istorie Veche și Epigrafie din München.¹¹ Stagiile de documentare în Germania au fost posibile datorită unor burse obținute din partea Institutului Arheologic German (2006) și a Fundației Alexander von Humboldt (2007–2009). Deplasările mai recente, care au permis continuarea și finalizarea cercetării, au fost finanțate în cadrul unui proiect CNCS – UEFISCDI, desfășurat sub egida Filialei din Iași a Academiei Române.¹² Colaborarea tot mai bună din ultimii ani cu prestigioasa editură Mega a permis editarea adecvată a textului și apariția lucrării într-o ținută grafică elegantă.

Pe lângă instituții, mai mulți specialiști, din țară și străinătate, ne-au îndatorat pe parcurs prin discuții utile și publicații semnalate sau trimise în fotocopie. Tuturor celor care ne-au fost alături cu vorba și fapta

altor categorii de surse. Datele prosopografice în acest sens au fost sistematizate exhaustiv de AVRAM 2013; cf. 2014. Noi înșine, în cadrul proiectului asumat ca bursier al Fundației Alexander von Humboldt, menționat mai sus, și cu prilejul unei teme de plan la Academia Română, am alcătuit un *corpus* (aflat în manuscris) privitor la Scythia și Scythia Minor în inscripții din alte regiuni ale lumii grecești și romane (până în secolul al III-lea p. Chr.).

¹¹ Lista, sensibil mai lungă, a bibliotecilor în care ne-am documentat de-a lungul timpului rămâne aceeași pe care am citat-o în introducerea la BCOSPE I – vezi COJOCARU 2014a, 15. Mai multe dintre documentele aflate la baza analizei noastre le-am putut consulta *de visu* datorită colecțiilor aflate la Muzeul de Istorie Națională și Arheologie din Constanța, Muzeul de Arheologie din Odessa, Muzeul rezervației arheologice 'Chersones Tavričeskij', Muzeul Histria, Muzeul rezervației arheologice 'Ol'vija'.

¹² Vezi, mai sus, n. 3.

în ultimii ani le exprimăm și pe această cale întreaga noastră grațitudine, menționându-i *expressis verbis* pe următorii: prof. dr. Alexandru Avram (Le Mans), dr. Iulian Bîrzesu (București), dr. Sergej Bocharov (Simferopol), prof. dr. Alexander Falileyev (Aberystwyth), dr. Joachim Hupe (Trier), prof. dr. Askold Ivantchik (Moscova), prof. dr. Valerij Jajlenko (Moscova), prof. dr. Johannes Nollé (München), prof. dr. Christof Schuler (München), dr. Ursula Vedder (München).

Într-o măsură aparte suntem recunoscători regretatului magistru Heinz Heinen, amintit deja, fără de care poate că nu am fi ajuns niciodată la o cercetare monografică a decretelor de proxenie din arealul Pontului Euxin și de ale cărui sugestii și încurajări am beneficiat din plin și după încheierea stagiului ca bursier Humboldt la Universitatea din Trier. Într-un plan mai larg, rosturile noastre în domeniul epigrafiei grecești se leagă de implicarea profesorului Michael Wörrle în calitatea domniei sale de îndrumător științific în timpul stagiilor noastre de documentare la München.¹³

Pentru clarificarea unor probleme metodologice, evitarea unor inadvertențe în traducerea și interpretarea documentelor, accesul suplimentar la literatura secundară și pentru perfectarea stilului au contat lecturările critice ale unor capitole/subcapitole sau a ansamblului lucrării asumate de membrii comitetului editorial al colecției 'Pontica et Mediterranea' pentru acest volum. Dr. Livia Buzoianu (Constanța), conf. dr. Mădălina Dana (Paris) și conf. dr. Ligia Ruscu (Cluj) au făcut numeroase corecturi și au formulat sugestii utile cu prilejul verificării atente a catalogului atestărilor și a unora dintre comentariile subsecvente acestuia. Cu prof. dr. Altay Coşkun (Waterloo/Ontario), conf. dr. Marta Oller Guzmán (Barcelona) și dr. Adrian Robu (Paris) am avut un schimb constant și fructuos de idei legat de unele dintre aspectele abordate în contextul cărții. Dr. Lavinia Grumeza (Caransebeș) a binemeritat prin lecturarea atentă a întregului manuscris și prin sprijinul acordat la formatarea textului pentru editură.

În cazul unei receptări favorabile a cărții, meritul va fi împărțit cu toți cei menționați mai sus; pentru eventuale inadvertențe și omisiuni întreaga răspundere revine autorului.

Iași, martie 2016

¹³ Ne referim, mai cu seamă, la stagiile de documentare ca bursier al Fundațiilor DAAD (1997/8) și Hanns-Seidel (1999–2000), dar suntem recunoscători și pentru discuțiile utile purtate ulterior cu M. Wörrle.